

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Trust in the Catholic Reformation. Genoa, 1594-1664

Peeters, T.D.H.M.

Citation

Peeters, T. D. H. M. (2020, March 31). *Trust in the Catholic Reformation. Genoa, 1594-1664*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/97601>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/97601>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/97601> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Peeters, T.D.H.M.

Title: Trust in the Catholic Reformation. Genoa, 1594-1664

Issue Date: 2020-03-31

Samenvatting in het Nederlands

In dit proefschrift onderzoek ik welke rol vertrouwen speelde in de Katholieke Reformatie. Vertrekkend vanuit de constatering dat de Reformatie een grote vertrouwenscrisis impliceerde, is mijn hypothese dat het antwoord van de Kerk op deze crisis alleen daar succesvol kon zijn waar het gepaard ging met een vertrouwensoffensief, dat wil zeggen, met een poging om het vertrouwen van mensen te winnen om zo de noodzakelijke veranderingen binnen de Kerk teweeg te kunnen brengen. Centrale vragen in dit onderzoek zijn dus waar we dit vertrouwensoffensief precies zien, maar vooral ook welke rol vertrouwen en wantrouwen speelden in hervormingen die een succes werden, en hoe hervormers zelf dachten over het effect van hun aanpak.

Om een antwoord te vinden op deze vragen onderzoek ik verschillende aspecten van de zeventiende-eeuwse Kerk die typisch zijn voor de Katholieke Reformatie: de poging om de seculiere geestelijkheid te hervormen, het ontstaan van nieuwe initiatieven binnen het religieuze leven voor vrouwen, de hervorming van bestaande vrouwelijke slotkloosters en de opkomst van religieuze ordes met een nieuw enthousiasme voor de missie binnen en buiten Europa. Deze aspecten analyseer ik aan de hand van respectievelijk drie thema's: de praktische uitwerking van vertrouwen op het succes van hervormingen, het belang van vrijheid voor vertrouwen en dus ook voor het teweegbrengen van veranderingen, en de relatie tussen vertrouwen en gehoorzaamheid, een deugd die centraal stond in het vroegmodern Katholicisme.

Vertrekkend vanuit eerder onderzoek naar vertrouwen heb ik de volgende definitie gevormd die, mijns inziens, ook de ervaring van zeventiende-eeuwse mensen goed vat. Onder vertrouwen versta ik iemands verwachting, gebaseerd op zijn ervaring, dat de andere partij in staat en bereid is om te doen wat er verwacht wordt. Het concept vertrouwen leent zich bij uitstek om voort te bouwen op wat de recente historiografie over de Katholieke Reformatie ons leert. Aan de ene kant

vormt het een alternatief voor de neiging van een aantal prominente Italiaanse historici om de vroegmoderne Kerk in hun land als een monolithisch machtsorgaan te zien dat de samenleving volledig in bedwang wilde en kon houden. Aan de andere kant helpt het om beter te begrijpen wat er ten grondslag lag aan de overredings- en onderhandelingsmechanismes, en aan de keuzes vanuit allerlei lagen van de bevolking die, zoals historici recentelijk aangeven, de Katholieke Reformatie vormgaven. Door op zoek te gaan naar situaties waarin vertrouwen en wantrouwen doorslaggevend waren, wordt het mogelijk om te zien waarom voor hervormingen soms strategieën van repressie en discipline werden gebruikt en op andere momenten een aanpak van overtuiging en opvoeding beter werd geacht. Bovendien kan mijn onderzoek helpen om licht te werpen op wat vertrouwen betekende voor mensen in de vroegmoderne tijd en laten zien waarom historici geholpen zijn als ze het concept vertrouwen in hun onderzoek betrekken.

Het onderzoeksterrein van dit proefschrift is de Republiek Genua tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw tot aan het einde van het episcopaat van Kardinaal Stefano Durazzo (1635-1664), een van de bekendste persoonlijkheden binnen de vroegmoderne Kerk in Genua. Haar economische en geopolitieke positie maakte de Republiek tot een plek waar veel mensen en goederen passeerden. Zo konden ook nieuwe religieuze ideeën en vormen van religieus leven er gemakkelijk hun weg vinden. De stad was bovendien rijk aan kloosterordes en liefdadigheidsinstellingen die voornamelijk uit de zak van de zeer rijke elite werden betaald. De Genuese Kerk in de vroegmoderne tijd is opvallend genoeg nog vrijwel onbekend terrein voor niet-Italiaanse historici. Deze en andere kenmerken maken de Republiek tot een geschikte casus om te onderzoeken hoe hervormingen binnen de vroegmoderne Kerk er op een praktisch niveau eruitzagen en op welke manier vertrouwen en wantrouwen van invloed waren op initiatieven tot hervorming.

Het eerste hoofdstuk geeft een overzicht van de geopolitieke en economische achtergrond van de Republiek in de zeventiende eeuw. Ook gaat het dieper in op de persoon van Stefano Durazzo en passeren de vele lokale studies die het vertrekpunt vormen van dit proefschrift de revue. Tenslotte belicht dit hoofdstuk de rol van leken binnen de vroegmoderne Kerk in Genua aan de hand van recente Engelstalige literatuur. Omdat juist dit aspect van de Katholieke Reformatie al wel aan bod is

gekomen in een aantal Engelstalige studies over Genua, staan niet zozeer de leken als wel de seculiere geestelijkheid, vrouwelijke religieuzen, en mannelijke ordes in mijn proefschrift centraal.

Het tweede hoofdstuk gaat over wat ik *trust management* noem. Het laat door middel van drie casussen zien hoe verschillende hervormers vertrouwensstrategieën gebruikten om een bepaalde groep voor zich te winnen – zowel geestelijken als leken – en hen van een gemeenschappelijk belang te overtuigen. Zo gaat de eerste casus over de manier waarop aartsbisschop Durazzo om de geestelijkheid te hervormen zijn vertrouwen stelde in een specifieke groep priesters, die vervolgens als voorbeeld moesten dienen voor de rest. Het vertrouwen dat door hem en door de leken in deze nieuwe groep zou worden gesteld, moest anderen aanzetten om zich ook aan te passen aan het nieuwe priesterlijke ideaal dat door deze groep werd uitgedragen. Een negatief neveneffect was echter dat een deel van de overige geestelijkheid, die aan populariteit verloor door de nieuwe priesters, wrok ging koesteren tegen hun bisschop. De tweede casus van het hoofdstuk gaat over de Lazaristen, een congregatie van priesters die in de ogen van de kerkelijke en de wereldlijke autoriteiten, erg goed waren in het winnen van het vertrouwen van mensen op het platteland. De autoriteiten zetten de Lazaristen dan ook in om hun eigen belangen te bevorderen, respectievelijk de verspreiding van de idealen van het Concilie van Trente en het vergroten van de controle van de stad over Ligurië en het eiland Corsica. Nadeel van deze aanpak ten opzichte van een die op regels en controle berustte, was dat de plattelandsbevolking na de missies van de Lazaristen ook weer zonder consequenties af konden zien van de idealen die hen waren onderwezen (en dat ook deden). In het laatste voorbeeld van dit hoofdstuk gaat het om Jezuïeten die het vertrouwen van hun belangrijkste weldoeners proberen te behouden. Ze hadden namelijk geld en mensen nodig om de belangrijkste idealen van de congregatie, waaronder de missie, gestalte te geven. Om het vertrouwen van hun weldoeners te behouden, moesten ze echter wel af en toe ingaan tegen de belangen en wensen van individuele Jezuïeten. De genoemde drie casussen die allemaal een belangrijk aspect van de Katholieke Reformatie betreffen – het (morele) niveau van de geestelijkheid, de missie op het platteland en de overzeese missies – geven zo inzicht in het feit dat vertrouwensstrategieën effectief waren maar tegelijkertijd ook nadelen kenden en dat

er vaak water bij de wijn gedaan moest worden om vertrouwen te behouden. Toch gaven hervormers regelmatig de voorkeur aan deze aanpak boven het opleggen van regels.

Het derde hoofdstuk richt zich op een van de belangrijkste pogingen tot hervorming van de Kerk die het Concilie ondernam, namelijk de hervorming van de geestelijkheid. Priesters en religieuzen moesten volgens Trente door middel van hun betrouwbare voorbeeld het vertrouwen (terug)winnen van de gelovigen. Het hoofdstuk laat zien waarom maatregelen die dit moesten bevorderen in sommige gevallen averechts werkten. Als voorbeeld neem ik het uiterlijk van priesters en de regels die hierover werden uitgevaardigd. Paradoxaal genoeg zorgden deze regels die bedoeld waren om de herkenbaarheid van een betrouwbare groep, namelijk de geestelijkheid, te vergroten, juist voor verwarring. Hoewel ze maakten dat de scheidslijn tussen geestelijkheid en lekenstand gedurende de zeventiende eeuw langzaam duidelijker werd, werd het tegelijkertijd ook makkelijker om de status van geestelijke voor verkeerde doeleinden te gebruiken. Naarmate het uiterlijke verschil tussen geestelijkheid en leken evidentier werd, gaf het bovendien meer schandaal als deze fysieke grens werd overschreden doordat gewone mensen zich verkleedden als geestelijken of doordat geestelijken zich niet gedroegen naar de soutane of het habijt dat ze droegen. Zo kon het dus zijn dat de hervormingen die een duidelijkere scheidslijn tussen geestelijkheid en leken als doel hadden en dus vertrouwen moesten vergroten, zelf ook nieuwe gelegenheden voor wantrouwen creëerden. Hoofdstuk twee en drie laten dus beide zien dat hervormingen heel traag en met vallen en opstaan werden doorgevoerd, juist omdat er vertrouwen nodig was om ze tot een succes te maken: met dit vertrouwen (in tegenstelling tot beleid dat steunt op macht) moest er ook rekening worden gehouden met de wensen en willekeur van de mensen wier steun nodig was.

In hoofdstuk vier en vijf ga ik in op een paradox die historici recentelijk heeft beziggehouden, namelijk dat vrouwen die behoorden tot de stedelijke elites in vroegmodern Italië aan de ene kant heel weinig vrijheid kregen om over hun eigen roeping te beslissen, terwijl een aantal van hen aan de andere kant toch de steun kregen die ze nodig hadden om zelf een nieuw initiatief voor religieus leven te beginnen. Wat dit contrast deels uitlegt is of er wel of geen vertrouwen werd gesteld

in de vrouwen om wie het ging, en dit hing weer af van hoeveel vrijheid ze kregen. In hoofdstuk vier beschrijf ik hoe pogingen om de wereld van de vrouwelijke slotkloosters te veranderen helemaal gebaseerd waren op wantrouwen; dat wil zeggen op regels en op straffen voor wie die regels overtrad. Deze houding werd met name gemotiveerd door de onwil om een systeem te veranderen waarin het simpelweg gunstig was voor rijke families om hun dochters te laten intreden in een slotklooster. Dat die kloosterzusters zich vervolgens niet wilden of konden aanpassen aan een leven waar ze zelf niet voor hadden gekozen, is niet meer dan logisch. Hoewel men zich ervan bewust was dat deze onvrijheid de reden achter de ‘onbetrouwbaarheid’ van deze nonnen was, wilde de politieke elite het systeem toch niet veranderen en richtte zich in haar aanpak dus niet op de ouders die hun dochters min of meer dwongen in het klooster te gaan, maar op mannen die de kloosters bezochten. Deze bezoekers én de kloosterzusters zelf werden met wantrouwen bekeken: de mannen werden bespied, gewaarschuwd en eventueel bestraft, al hielp dit alles niet echt om ze op de lange termijn te beletten om de kloosterzusters op te zoeken.

Naast de wereld van de vrouwelijke slotkloosters werden ook vormen van religieus leven voor vrouwen *buiten* de slotkloosters met wantrouwen bekeken. In een aantal gevallen in het Genua van rond 1600 veranderde deze houding echter in vertrouwen jegens vrouwen die iets nieuws wilden beginnen. In hoofdstuk 5 analyseer ik hoe de Medee en de Brignoline genoeg vertrouwen wisten te genereren om succesvol hun religieuze leven buiten het slotklooster door te zetten. Het hoofdstuk beschrijft welke factoren bijdroegen aan de vrijheid die deze vrouwen nodig hadden om hun ideeën uit te kunnen voeren. Voorbeelden zijn de sociale positie van de vrouwen in kwestie, de economische omstandigheden binnen de stad, en de steun van belangrijke beschermheren. Ook analyseer ik hoe de Genuese Vittoria Maria Strata genoeg vertrouwen wist te winnen voor haar initiatief voor religieus leven: zij stichtte een nieuwe, zeer strenge slotkloosterorde die al gauw ook buiten Genua een groot succes werd. Opvallend genoeg was het net zo moeilijk om een nieuw slotklooster te beginnen als om een religieus initiatief te starten dat buiten de gebaande paden trad en op actief apostolaat was gericht. Welk wantrouwen er overwonnen moest worden verschilde echter sterk.

Het zesde en zevende hoofdstuk gaan dieper in op een groep die, naast de seculiere geestelijkheid en de vrouwelijke religieuzen, een grote rol speelde in de Katholieke Reformatie, namelijk de nieuwe religieuze ordes en congregaties. Daarbij onderzoek ik met name de relatie tussen vertrouwen en gehoorzaamheid. In hoofdstuk 6 richt het onderzoek zich op de komst van de Lazaristen naar Genua. Deze nieuwe, Franse congregatie kon zichzelf alleen in Genua vestigen door genoeg vertrouwen te winnen van verschillende partijen. Aan de andere kant moesten de religieuzen zelf ook uitvinden op wie zij in deze nieuwe omgeving hun vertrouwen konden stellen. De correspondentie tussen de Lazaristen die naar Genua gingen en hun generaal-overste in Parijs laat zien dat deze religieuzen zich sterk bewust waren van het belang van vertrouwensbanden voor het succes van hun congregatie. In de brieven werd ook nagedacht over de beste strategieën om het gewonnen vertrouwen te behouden. De Lazaristen vonden het in eerste instantie belangrijker om loyaal te blijven aan de oorspronkelijke missie van de congregatie dan om te gehoorzamen aan hun weldoeners in de nieuwe stad. Met de tijd echter gingen ze hun belangrijkste patroon, Kardinaal Durazzo, zozeer vertrouwen ze hem niet slechts vormelijk maar onvoorwaardelijk gingen gehoorzamen ook al gingen zijn opdrachten soms tegen hun eigen gewoontes in. Vertrouwen was dus een voorwaarde voor gehoorzaamheid.

Het laatste hoofdstuk van dit proefschrift verdiept vervolgens de relatie tussen vertrouwen en gehoorzaamheid aan de hand van een bijzonder type bronnen: de *indipetae*-brieven. Dit waren zeer persoonlijke brieven waarin Jezuiten aan hun generaal-overste vroegen om geselecteerd te worden voor een van de verre missies. Om een dergelijke brief te schrijven moest de kandidaat een groot vertrouwen hebben, niet alleen in de congregatie, maar ook in zijn eigen roeping, in zijn verlangen naar de missie, en in Gods voorzienigheid. Hoe de Jezuiten tot zo'n groot vertrouwen kwamen, beschreven ze in hun brieven om zo ook de generaal-overste te overtuigen dat zij echt door God geroepen waren. De generaal-overste besliste namelijk of ze ook daadwerkelijk gezonden werden. Voor de deugden die volgens de Jezuiten nodig waren om een brief te schrijven, namelijk gehoorzaamheid aan de generaal-overste en *indifferentia*, d.w.z. de bereidheid om alles te doen wat God vroeg, had een kandidaat ook vertrouwen nodig, respectievelijk in zijn generaal-overste en in God. De generaal-overste, op zijn beurt, had vertrouwen nodig om tot een goede

beslissing te komen. Hij stuurde alleen kandidaten van wie hij de indruk kreeg dat ze bereid en geschikt waren om in de missie te werken. De *indipetae* geven ons zo inzicht in iets dat relevant is voor de zeventiende-eeuwse Kerk in haar geheel. Of het nu Kardinaal Durazzo was, de generaal-overste van de Jezuiten, of iemand anders op een hoge positie, allemaal hadden ze de gehoorzaamheid van hun ondergeschikten nodig om hun doelen te bereiken. Deze gehoorzaamheid was echter niet iets dat kon worden opgelegd: het was een vrucht van een vertrouwensrelatie die aan verandering onderhevig was en alleen met de tijd kon groeien.

In de conclusie beschrijf ik wat mijn experiment, dat eruit bestond om met een moeilijk te grijpen begrip als vertrouwen naar de complexe realiteit van de Katholieke Reformatie te kijken, heeft opgeleverd. Door vertrouwen en wantrouwen als lens te gebruiken kon ik in dit proefschrift twee ontwikkelingen in de zeventiende-eeuwse Kerk gelijktijdig analyseren: de hervormingen die uit een soort wantrouwen werden opgelegd ‘van boven’, en die welke werden doorgevoerd met instemming en medewerking van degenen wier vertrouwen werd gevraagd. Mijn proefschrift heeft bovendien laten zien dat het concept vertrouwen ook betekenisvol kan worden gebruikt in onderzoek naar institutionele verandering in de vroegmoderne tijd: door vertrouwen centraal te stellen kan de historicus naar grote en complexe instanties als de Kerk kijken zonder de rol van het individu te negeren. Het helpt bovendien om het risico te vermijden dat alle verandering wordt verklaard als een vrucht van machtsuitoefening en dwang. Daarnaast kunnen we concluderen dat een groter begrip van hoe vertrouwen werd beleefd, helpt om de religieuze ervaringen van vroegmoderne mensen te begrijpen. Het omgekeerde geldt ook: onderzoekers die vroegmodern vertrouwen beter willen begrijpen moeten, zo weten we nu, religieuze waarden als gehoorzaamheid, vrijheid, verlangen en *indifferentia* in aanmerking nemen.

In antwoord op de belangrijkste vraag van dit proefschrift naar de mate waarin vertrouwen en wantrouwen de effectiviteit van hervormingen beïnvloedden, kunnen we een aantal dingen concluderen. Ten eerste is het duidelijk geworden dat hervorming en nieuwe initiatieven binnen de Kerk regelmatig op een vertrouwensaanpak waren gebaseerd ook al zaten hier nadelen aan. Ten tweede kunnen we zeggen dat hervormers zich vaak bewust waren van het belang van vertrouwen om effectieve veranderingen teweeg te brengen. Vertrouwen was met

name van invloed waar de hervormingen zich richtten op het morele vlak, zoals bij de hervorming van de vrouwenkloosters of van de seculiere geestelijkheid, omdat het succes ervan afhing van de vrijwillige medewerking van degenen die het betrof. Een wantrouwende aanpak was wellicht effectiever op de korte termijn en werd dan ook veel aangewend, maar had geen blijvend effect terwijl ze soms wel averechts werkte. De keuze van zo'n aanpak was dan ook vaak gebaseerd op het feit dat prioriteiten elders lagen. De conclusie sluit af met een uitnodiging om niet alleen de relatie tussen vertrouwen en het vroegmodern Katholicisme te verdiepen door te kijken naar de vele aspecten die ik in dit onderzoek niet heb kunnen behandelen, maar ook om te blijven verkennen wat de historische implicaties zijn van de menselijke noodzaak om vertrouwensbanden aan te gaan.